

Interpretació de l'aixovar de la necròpolis hispanovisigoda de Palous (Camarasa, la Noguera): apunts sobre l'adobat de pells a l'antiguitat tardana

L'any 1999 es va descobrir la necròpolis de Palous durant els treballs d'obertura d'un camí. La importància arqueològica de Palous era coneguda des d'antic gràcies a la gran quantitat de material ceràmic que apareixia en superfície. El jaciment s'havia identificat amb una vil·la romana i amb un assentament islàmic, que potser cal relacionar amb Merita, topònim conegut des de la conquesta cristiana de la zona.

L'aparició en un dels enterraments d'un aixovar format per una placa i sivella de cinturó i un ferro de descarnar pells i la datació del conjunt durant els segles VII i VIII obre noves perspectives d'estudi de la ramaderia per a les poblacions hispanovisigodes. La relació del ferro de descarnar de Palous amb els del Bovalar dota d'una especial importància els processos de tractaments de pell en aquesta època.

Paraules clau: adobers, Hispanovisigots, necròpolis, caixa de lloses, bronzes d'indumentària

In 1999, the necropolis of Palous was discovered during the overture labours of a path. The archaeological importance of Palous had been known since the old times thanks to the big quantity of ceramic material that appeared in the surface. The site was identified with a Roman village and with an Islamic settlement which maybe must be identified with Merita, place-name known since the Christian conquest of the area.

The appearance in one of the burials of a plate and a clasp of a belt and a piece of iron used for scraping the flesh from the skin, together with the dating of the whole during the VII and VIII centuries opens new perspectives in the study of the cattle for the Hispano-Visigothic villages. The relation between the piece of iron of Palous used for removing the flesh from the skin and the ones that appeared in Bovalar has got a great importance in the procedures of skin treatments in that period of time.

Keywords: tanners, Hispano-visigoths, necropolis, cist of slabs, bronzes of clothing

Situació del jaciment

El jaciment de Palous està situat dins el terme municipal de Camarasa, comarca de la Noguera, i s'estén per la part alta i el vessant sud del turó de Palous, a la banda dreta del riu Segre, davant per davant de la serra de Monteró.

La importància arqueològica de la zona es coneix des de principis dels anys trenta del segle xx. Sebastià

Pubill va localitzar a la Torre Cabeceran, dins la partida de Merita, fragments de ceràmica d'època romana (PUBILL 1931, 13-15). R. Pita Mercè va identificar restes d'un assentament d'època islàmica (PITA 1956, 304; PITA 1960-1961, 359) i J. R. González va documentar tombes excavades a la roca d'època medieval (GONZÁLEZ *et al.* 1994, 321).

La necròpolis va ser descoberta de manera fortuïta l'any 1999 durant els treballs d'anivellament de terres

per obrir un camí. Des del Servei d'Arqueologia es va iniciar una excavació arqueològica d'urgència destinada a intervenir en les sis tombes que havien quedat al descobert.

Si bé els resultats de l'excavació de la necròpolis han restat inèdits fins avui, part de l'aixovar funerari d'una de les tombes es va presentar a l'exposició *La Noguera Antiga. Ilergets i romans* (Museu de la Noguera, 2001) i una primera ressenya sobre la necròpolis, la sivella i placa de cinturó de bronze es va publicar al catàleg de l'exposició (VVAA 2001, 266).

Arquitectura funerària de la necròpolis

En total es van excavar sis enterraments, concentrats en una superfície d'uns 76 m² que corresponien al tram obert pel camí. Els enterraments es documentaven per sota de l'estrat superficial generat per l'erosió natural del propi terreny. La intervenció es va centrar en l'excavació de les tombes que havien quedat al descobert, per la qual cosa és possible que encara restin enterraments per documentar en el mateix tram (fig. 1). La disposició de les tombes documentades, que s'ordenen a partir de dues alineacions orientades oest-est, i el no més de mig metre de separació que hi ha entre les tombes més properes, reafirma aquesta suposició.

Els enterraments es van localitzar a l'alçada de la coberta, sense cap tipus de senyalització que permetés identificar-los. Eren sepultures de caixa de lloses, amb el terra sense revestir i amb mesures que tendien a ser generalitzades (llargada mínima 36 cm i màxima de 279 cm i gruix d'entre 7 i 39 cm). Les caixes presentaven un mòdul que oscil·lava entre els 44 i els 84 cm d'amplada i els 176 i 299 cm de llargada.

La coberta de les sepultures, recolzada sobre les lloses verticals, responia a diferents solucions que anaven des d'una sola llosa fins a sis o set. En cap cas aquestes peces no presentaven evidències d'haver estat treballades, però sí mostres d'haver estat escollides per aquesta funció.

Les cobertes, tant si eren resoltes amb una sola llosa com amb més, tenien una amplada mínima de 51 cm i màxima de 90 cm i una llargada mínima de 153 cm i màxima de 302 cm.

Les fosses apareixien excavades al nivell natural, que consistia en un sediment format íntegrament per argiles de textura plàstica, i de formes que tendien a ser rectangulars o ovalades. Presentaven una llargada mínima de 177 cm i màxima de 332, i una amplada mínima de 68 cm i màxima de 177 cm.

El ritual funerari de la necròpolis era d'inhumació simple i, malgrat resta pendent un estudi antropològic general, sembla que caldria relacionar els inhumats amb individus adults.

Els individus es trobaven en posició de decúbit supí, orientats amb el cap a l'oest i els peus a l'est, orientació que sembla generalitzada a partir del segle iv (RIPOLL 1999, 256). Es trobaven disposats amb el cap en posició central o lleugerament recolzat a la dreta o a l'esquerra, mantenint el tronc en posició central. En la majoria dels casos, les extremitats superiors apareixien esteses o lleugerament flexionades cap a la pelvis. Les extremitats inferiors també estaven esteses, en un angle de 180°. Només en un cas una

de les dues extremitats inferiors —l'esquerra— apareixia flexionada per l'articulació del genoll.

En un cas (enterrament núm. 3) es van documentar dos individus dins de la mateixa sepultura, si bé aquesta presentava les mateixes dimensions que les altres. Els individus es disposaven l'un a sobre de l'altre, amb els cranis lleugerament recolzats, sense que s'advertís el desplaçament de les restes òssies.

L'aixovar de Palous

A l'enterrament núm. 4 de la necròpolis de Palous es va recuperar un aixovar que ha permès datar el jaciment durant la segona meitat del segle vii-inicis del segle viii i aportar dades força interessants d'aquest context cronològic.

L'aixovar, que havia estat dipositat amb cura entre el cap del difunt i la capçalera de la sepultura, estava format per una placa i sivella de cinturó de bronze i per una eina de ferro.

Aquesta darrera apareixia ben disposada, col·locada perpendicularment a l'orientació de la sepultura, mentre que la placa i sivella estaven sota l'eina de ferro (fig. 2), sobresortint només una part de la placa.

La sivella de cinturó (fig. 3) està decorada amb línies incises en tot l'arc i la tija. La placa, de perfil liriforme, molt ben decorada amb motlle i punxó, es divideix en tres cossos separats amb cordonets que sobresurten. El primer, a tocar de la sivella, és de forma quadrangular i està decorat amb un motiu cordiforme coronat amb el cap d'un ocell col·locat damunt un cordó en ziga-zaga. El segon, que correspon a la part central, està compost per dues parts en forma de lira, separades per un cordó que sobresurt deixant al centre un motiu romboïdal decorat amb línies incises simètriques. Les dues lires estan decorades amb la representació de quatre figures que interpretem com a caps d'ocell. El tercer cos, en forma de ronyó i a la part extrema de la placa, es reparteix en la forma de dues ales simètriques a un eix que divideix la placa longitudinalment, a banda i banda de les quals hi ha també la mateixa decoració animalística.

Al revers, la placa presenta tres apèndixs amb perforació central per a la fixació de la corretja de pell del cinturó.

Aquest tipus de peça es pot emmarcar dins una cronologia de segona meitat de segle vii-inicis del segle viii, tal i com presentava Ripoll en la seva tipologia (RIPOLL 1991, 120). Es tracta d'un moment d'obertura comercial en què a tota la Península Ibèrica i fins a la *Narbonense* es generalitzen aquest tipus de fermalls amb clares influències bizantines. A Catalunya són molts els paral·lels que es poden establir d'aquest tipus de plaques amb representacions d'animals, com els de la Cova de les Bruixes de Montblanc (MASSÓ 1999, 314) o els de la Neàpolis d'Empúries (RIPOLL 1999, 309). Els paral·lels més representatius, però, per la proximitat geogràfica i per la relació que estableix el riu Segre entre tots dos jaciments, són les sivelles i plaques de cinturó liriformes del poblat del Bovalar (Seròs, el Segrià), destruït en un moment anterior al 713, al final del regnat d'Àkhila (DE PALOL 1999, 146). En algunes de les peces del Bovalar trobem, a més, la mateixa iconografia de caps d'ocell (peces 83.2, 84.1, 84.2,) (DE PALOL 1999, 319-321).

L'eina de ferro de l'aixovar (fig. 4) és una làmina doble de ferro de 28,5 cm x 5,5 cm x 0,5 cm de gruix. És completament plana pel seu costat superior, mentre que pel costat inferior presenta un arc i els dos extrems arrodonits a mode de mànecs.

La peça conservava restes de matèria orgànica per tota la superfície.

L'anàlisi realitzada sobre mostres d'aquesta matèria¹ ha permès conèixer que es tracta de dos tipus de matèria: fusta i pell.

Les restes de fusta pertanyien a una angiosperma indeterminable, descartant les coníferes. L'estudi de la disposició d'aquestes restes ha permès deduir que l'eina estava emmanegada amb fusta pels seus dos extrems i possiblement, també, per la part superior.

Les restes de pell van estar sotmeses a un procés de mineralització produït per un llarg període de contacte amb l'oxigen de l'aire, possiblement de l'interior de la caixa de lloses. Aquest fet permet deduir que la sepultura es va reomplir de terra molt lentament.

L'anàlisi d'aquestes mostres ha permès conèixer que es tractava de materials adobats seguint els processos coneguts a l'antiguitat, amb alum, amb vegetal o amb oli.

Per les restes de pell conservades, així com per la disposició en què va aparèixer el conjunt, deduïm que aquestes pertanyien a la corretja del cinturó, del qual només se n'ha conservat la sivella i la placa. El cinturó hauria estat dipositat a la tomba embolicant l'eina, quedant la sivella i placa per sota d'aquesta, tal i com van ser trobades en el decurs de l'excavació.

Cal remarcar que no es tracta, doncs, d'una peça amb la qual es va vestir el cos per enterrar-lo, sinó que possiblement va ser dipositada a la sepultura amb un clar caràcter ritual acompanyant un element fins ara desconegut en els contextos funeraris d'aquesta època: l'eina més significativa d'un mestre adober.

Gràcies a la col·laboració amb el Museu de la Pell d'Igualada,² hem pogut establir que es tracta d'un ferro de descarnar pells utilitzat pels adobers, eina coneguda i utilitzada des d'època romana i fins a la industrialització del procés (ENRICH *et al.* 2003, 7). La forma corbada del tall respon a la necessitat d'adaptar-se al cavallet de fusta on es col·locaven les pells per extreure'n, rasant-les amb el ferro, les restes de carn adherides. Eines molt similars han estat trobades a Ruscino (Sud de França), Guadix (Granada) (ENRICH *et al.* 2003, 7) i, el que més ens interessa, al Bovalar (Seròs, el Segrià).

Al Museu de la Noguera, on hi ha dipositat part del fons arqueològic d'aquest jaciment, es conserven una vintena de ferros de descarnar o de pelar,³

1. L'anàlisi sobre mostres de les diverses matèries conservades en aquesta peça ha estat realitzada per J.Enrich, M.García i J. Sales, d'ARQUEOCAT S.L., i l'han finançada el Consell Comarcal de la Noguera i l'Institut Municipal Progrés i Cultura de Balaguer.

2. Agraïm la col·laboració d'en Jordi Enrich del Museu de la Pell d'Igualada per la identificació de la peça. També donem les gràcies al Xavier Bermúdez que fou qui ens donà la primera pista sobre la seva utilització.

3. L'estat de les eines fa difícil precisar si corresponen a ferros de pelar o de descarnar atès que no s'aprecia si el tall és afilat o no, característica que determina en quin moment del procés s'utilitzaven.

apareguts en context domèstic, de les mateixes dimensions i característiques que el de Palous.

La identificació d'aquestes eines obre una nova perspectiva en les línies d'investigació de l'economia de les poblacions de l'antiguitat tardana en el que devia ser l'eix viari i econòmic de la zona —el riu Segre— i atorga al procés d'adobat de pells un paper especialment significatiu. La importància del procés d'adobat de pell queda palesa en l'ofrena que acompanya el difunt.

Aquesta nova dada planteja la necessitat de revisar les economies atribuïdes als pobles hispanovisigots i permet incidir en la importància de la ramaderia a partir de les indústries derivades, entre les quals cal destacar els tractaments de la pell dels animals sacrificats.

Si bé és habitual en aquesta època la troballa d'aixovars funeraris en les sepultures (armes, objectes litúrgics, ungüentaris o eines agrícoles), Palous és —creiem— el primer cas on ha estat trobada una eina d'adober com a ofrena al difunt.

Evolució del poblament a la zona de Palous: la vil·la de Merita

La zona pròxima a la necròpolis de Palous és un exemple de pervivència d'hàbitat des d'època romana i fins a la Baixa Edat Mitjana. La seva proximitat al riu Segre i el particular relleu de la zona, han determinat la reutilització d'aquest espai rural durant un llarg període cronològic.

A més de les restes ja conegudes des d'antic, durant l'excavació de la necròpolis es va localitzar a uns 200 metres al sud d'aquesta un nou indret on apareixien restes arqueològiques corresponents a un lloc d'hàbitat dels materials ceràmics del qual, amb la presència de terra sigil·lada sud-gàl·lica i terra sigil·lada hispànica i també de formes de terra sigil·lada africana en peces de cuina, aporten una cronologia de segles II-III dC. S'ha constatat també la presència de peces de terra sigil·lada africana del tipus Clara D, que permetria allargar la cronologia fins al segle V-primer meitat del VI.

El poblat de Palous, la necròpolis, les restes de Merita a la Torre Cabeceran i les noves restes descobertes estan disseminats en un radi d'uns 900 metres: són diversos indrets amb restes arqueològiques d'una època similar que podrien correspondre a una vil·la romana en funcionament des del segle II-III fins a la primera meitat del segle VI. La necròpolis, datable durant la segona meitat del segle VII i inicis del segle VIII, permet suposar la continuïtat del poblament, si bé no hem pogut documentar-ne l'hàbitat.

En aquest sentit, cal fer esment al procés de reutilització i transformació d'espais en vil·les romanes que continuen sent utilitzades fins ben entrat el segle VII i en les quals apareixen sepultures ocupant-ne un sector (RIPOLL 1999, 255).

Creiem assenyat posar en relació tots aquests jaciments amb la vil·la de Merita, situada ja a la zona del pare Pubill l'any 1931 (PUBILL 1931, 14).

El topònim Merita apareix durant el segle XI, en el moment de la conquesta feudal, fent possiblement referència a l'esmentada torre islàmica i el seu terme:

l'any 1079 el comte d'Urgell Ermengol V donà a un tal Guillem Bernat l'almúnia d'Avimoni situada al territori de Balaguer i que confrontava al nord amb el terme de Merita (RAMOS 1994, 46-47).

Creiem que cal identificar el castell de Merita amb les restes que es conserven actualment al Tossal de les Cases, situat a uns tres-cents metres a l'oest de la necròpolis, on apareixen fragments de ceràmica

islàmica. Aquest indret no es despoblaria fins ben entrada la baixa edat mitjana.

Eva Solanes
Carme Alòs

Museu de la Noguera
Pl. dels comtes d'Urgell, 5
25600 Balaguer
museu@balaguer.net

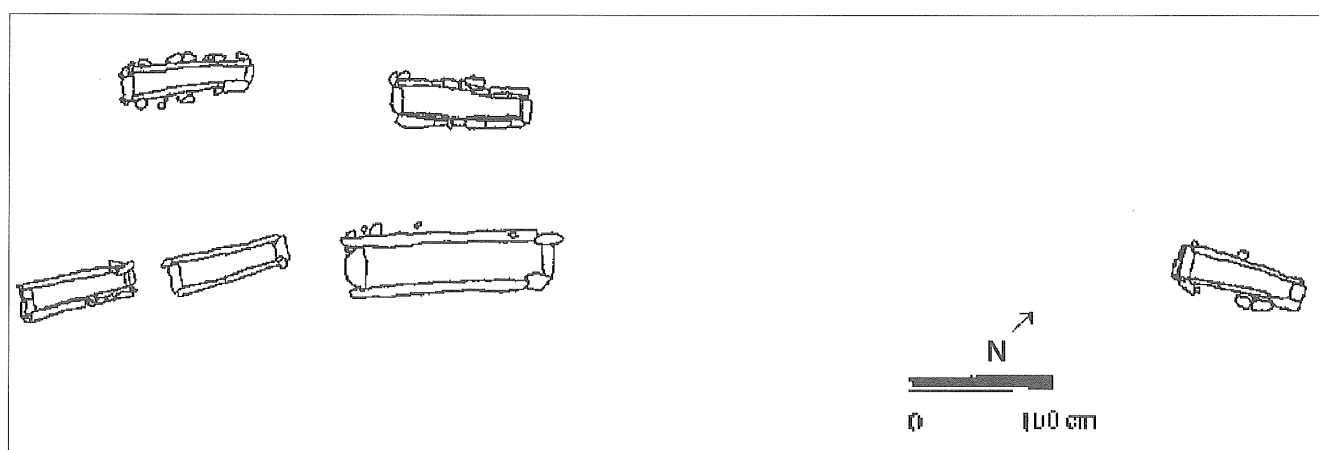

Fig. 1. Planta general de la necròpolis de Palous.

Fig. 2. Detall de l'aixovar durant el procés d'excavació.

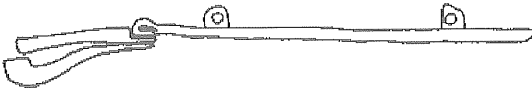
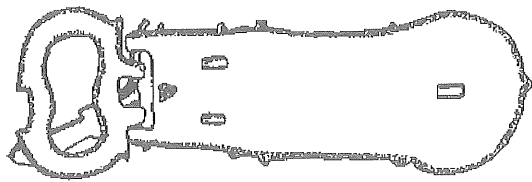
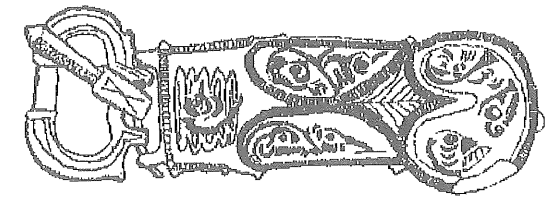

Fig. 3. Sivella i placa de l'aixovar de Palous.

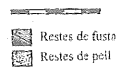
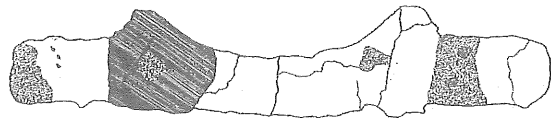
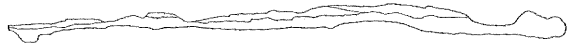

Fig. 4. Ferro de descarnar pells.

Bibliografia

DD. AA. 2001

DD. AA. *La Noguera Antiga. Dels primers pobladors fins als visigots*, 2001.

ENRICH 2003

J. Enrich, *Estudi d'un ferro de descarnar pells procedent d'una necròpolis visigoda (segles VI-VII)*, inèdit.

GONZÁLEZ 1994

J. R. González, "Necròpoli del Palau", *Catalunya Romànica. La Noguera*, XVII, 321, 1994.

MASSÓ 1999

J. Massó, "Bronzes d'indumentària del territori de Tàrraco", *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, 314, 1999.

PALOL 1999

P. de Palol, "El Bovalar", *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, 146, 1999.

PITA 1956

R. Pita, "Camarasa (Lérida) Tossal de les Cases", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, III-IV, 1-3, 1956.

PITA 1960-1961

R. Pita, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares. Lérida. Camarasa", *Ampurias*, XXII-XXIII, 360, 1960-1961.

PUBILL 1931

S. Pubill, "Les noves estacions prehistòriques", *Memòries del Centre Excursionista*, 3, 1931, 13-15.

RAMOS 1994

M. Lluïsa Ramos, "Castell de Mèrita" *Catalunya Romànica. La Noguera*, XVII, 46-47, 1994.

RIPOLL 1991

G. Ripoll, "Materiales funerarios de la Hispania visigoda: problemas de cronología y tipología", *Gallo-romains, wisigoths et francs en Aquitain, Septimanie et Espagne*, 111-132, 1991.

RIPOLL 1999

G. Ripoll, "El món funerari", *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, 249-260, 1999.